

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Чеченской Республики

МУ «Отдел образования Ножай-Юртовского муниципального района»

МБОУ «СОШ №3 с. Ножай-Юрт»

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (чеченский) язык и

(или) государственный язык

республики Российской

Федерации»

для обучающихся 1– 4 классов

КХЕТОРАН КЕХАТ

Лелаш долчу нормативан-бакъонан документашца догIуш, нохчийн мотт (оьрсийн мотт а санна) Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттан статус йолуш бу (2007 шеран 25 апрелан N 16-РЗ йолу «Нохчийн Республикин меттанийн хьокъехь» Нохчийн Республикин закон (06.03.2020 ш. N 13-РЗ ред.). Иза нохчийн халкъан оьздангаллин коьрта хьал а ду, дешаран хьукматашкахь дешаран предмет санна хьокъуш а бу.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан белхан программа (кхидIа Программа) кхолларан бух бу хIара нормативийн-бакъонийн документаш:

- Россин Федерацин конституци (26 статья);
- 2012 шеран 29-чу декабран №273-ФЗ йолу «Россин Федерацин дешаран хьокъехь» Федеральни закон (5, 8, 12, 14 ст.) (02.07.2021 ш. ред.);
- 1991 ш. 25 октябран № 1807-1 йолу «Россин Федерацин халкъийн меттанех» Федеральни закон (2, 6, 9, 10 ст.) (11.06.2021 ш. ред.);
- Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт, Россин Федерацин серлонан Министерсвос 2021 ш. 31 майхь № 286 йолу омранца чIагIдина долу;
- Кхетош-кхиоран герггара программа (къобалйина йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (02. 06. 2020 ш. № 2/20 йолу протокол);
- Россин Федерацин къаьмнийн ненан мотт хьехаран концепци (Россин Федерацин серлонан Министерсвон коллегехь чIагIйина 2019.10.01);
- Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьртачу дешаран герггара программа (къобалйина йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (18.03.2022 ш. № 1/22 йолу протокол);
- 2003 шеран 23 мартан Нохчийн Республикин конституци (09.01.2022 ш. хийцамашца);
- 2007 шеран 25 апрелан N 16-РЗ йолу «Нохчийн Республикин меттанийн хьокъехь» Нохчийн Республикин закон (06.03.2020 ш. N 13-РЗ ред.);
- 2014 шеран 30 октябран N 37-РЗ йолу «Нохчийн Республикин дешаран хьокъехь» Нохчийн Республикин закон (06.03.2020 N 13-РЗ ред.);
- 2020 ш. 17 августан № 180 йолчу «Нохчийн Республикин дешар кхиор» Нохчийн Республикин пачхьалкхан программина хийцамаш йукъабалоран хьокъехь» Нохчийн

Республикин Правительствон Постановлени (2022.03.17 бинчу хийцамашца);

- Нохчийн Республикин тІекхуу чкѳор син-ѳыздангаллин кхетош-кхиоран а, кхиаран а йукъара концепци (тІечІагІйна Нохчийн Республикин Куьйгалхочо 14.02.2013 ш.);
- Нохчийн меттан нийсайаздаран коьртачу бакъонийн гулар тІечІагІйарх №83 йолу Указ (тІечІагІдина Нохчийн Республикин Куьйгалхочо 2020 шеран апрелан 29-чу дийнахь)
- Нохчийн Республікехь нохчийн мотт а, литература а хьехаран концепци (чІагІйна 2022.05. 12 № 3 йолчу Іилманан Советан кхеташонехь);
- Нохчийн меттан нийсайаздаран коьрта бакъонаш /Джамалханов З.Д., Мациев А.Г., Овхадов М.Р., Халидов А.И., и.д. кх. – Соьлжа-гІала: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2022. – 64 а.

Программа кхочушйаран бухахь системехь-гІуллакхдаран некъ бу. «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Іамор тІехъажийна ду гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца межпредметни уьйр кхочушйарна.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан йукъара характеристика

«Нохчийн мотт» дешаран предметан герггара белхан Программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран программаш кхочушйечу организацешна (хьукматашна) хІоттийна йу. Школан дешаран хІинцалерчу тенденцешна а, Іаморан жигарчу методикашна а тІехъажийна йолу «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан белхан программа хІотторехь хьехархошна методикин гІо лацаран Іалашонца кечийна йу хІара Программа.

Белхан Программас хьехархочун аьтто бийр бу:

- 1)нохчийн мотт хьехаран процессехь йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь кепе далийна Іаморан личностни, метапредметан, предметан жамІашка кхачаран хІинцалера некъаш кхочушдан;
- 2) Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца (Россин Федерацин серлонан Министерствос 2021.05.31 № 286 йолу омранца чІагІдина долу); Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьртачу дешаран герггарчу программца (кьобалийна йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (18 мартан 2022 ш. № 1/22 йолу протокол); Кхетош-кхиоран герггарчу программца (кьобалийна йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (02. 06. 2020 ш. № 2/20 йолу протокол); Нохчийн Республикин тІекхуу чкѳор син-ѳыздангаллин кхетош-кхиоран а, кхиаран а йукъара Концепцица (тІечІагІйна Нохчийн Республикин куьйгалхочо 14.02.2013 ш.) цхьаьнадогІу Іаморан кхочушдан лору жамІаш а, «Нохчийн мотт» дешаран предметан

чулацам а Іаморан шерашца къасто а, хІоттамца дІанисбан а;
3) билгал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Іаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дІасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Іаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гІуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, календарно-тематикин планировани кечйан.

Программин чулацам тІехъажийна бу йуьхъанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарто «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан областана лехамийн декъахь далийнчу йуьхъанцарчу йукъарчу дешаран коьрта дешаран программа кхиамца карайерзоран жамІашка кхачарна.

Программа тІехъажийна йу «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан областана йукъайогІучу нохчийн меттан курсана кхачо йарна а, гІо лацарна а. «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан герггарчу белхан Программин чулацам йуьхъанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца цхьаьнабогІуш бу.

Дешаран предметан чулацам внеурочни гІуллакхдарехула а кхочушбан тарло: экскурсеш, тематикин меропрятеш, кьийсамаш (конкурсах), и.д.кх.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан белхан Программин чулацаман коьрта линиш

Дешаран предметан коьчал меттаІилманан дакъошца йогІуш хІоттийна йу. Нохчийн меттан систематически курс Программехь хІокху чулацаман линишца йалийна йу: «Маттах лаьцна хаамаш», «Фонетика, орфоэпи, графика, орфографи»; «Лексика», «Морфемика», «Морфологи», «Синтаксис», «Орфографи а, пунктуаци а», «Къамел кхиор».

Программехь къаьсташ йу кхо блок: «Къамелан гІуллакхдаран тайпанаш», «Систематически курс» (1-чу классехь хьалхарчу эха шарахь – «Йоза-дешар Іамор»), «Къамел кхиор».

«Къамелан гІуллакхдаран тайпанаш» цІе йолу хьалхара блок йобзна йу шайн вовшашца йолчу уьйраца цхьаьна къамелан гІуллакхдаран деа тайпанехула кхиарца, йуьхъанцарчу классийн дешархойн (тІекеренан Іалашонаш къасто хаа, къамелан тІекеренехь нийса дакъалаца) коммуникативни карадерзарш кхиорца; къамелан этикетан бакъонех пайдаэцаран практика алсамйаккхарца.

«Систематически курс» цІе йолчу шолгІачу блоко йукъалоцу меттан дакъойх пайдаэцарна тІехь тергам барна кхачо йен чулацам, дешаран а, практикин а хьелашкахь меттан дакъойх пайдаэцаран бухера карадерзарш а, хаарш а кхиор; хІинцалерчу нохчийн литературни меттан норманех болу йуьхъанцара кхетамаш кхоллар. ХІара блок

тЕхъажийна йу (Іамийнчун гурашкахъ) хІинцалерчу нохчийн литературни меттан норманаш практикехула карайерзорна; дахаран йерриге сферашкахъ нохчийн маттах пайдаэцарехъ жьопаллин а, кхетапе а йукъаметтиг кхиорна.

«Къамел кхиор» цІе йолу кхоалгІа блок. Чулацаман коьртачу декъах кху блокахъ тексташца бен болх бу: кхета хаар кхиор, йеллачу тексташна анализ йар, тайп-тайпанчу функционални-мабІинийн тайпанийн, жанрийн, стилийн шен тексташ кхоллар.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Іаморан Іалашо а, хьесапаш а

Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран тІегІанехъ «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Іаморан **Іалашо** – дешархойн коммуникативни хьуьнарш кхоллар (барта а, йозанан а, монологан а, диалоган а къамел кхиор), уьш къамелан гІуллакхдарна практикехъ йукъабалор; дешархошкахъ нохчийн маттах а, халкъан культурица цуьнан уьйрах а билгал долу хаарш кхоллар.

Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран тІегІанехъ «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Іаморан **хьесапаш** ду дешархошкахъ кхоллар а, кхиор а:

- нохчийн меттан шатайпаналлех, къоман ламастех, шен халкъан культурех йуьхьанцара кхетам; этнически кхетам (самосознани) кхиор;
- нохчийн матте позитиван эмоцин-мехаллин йукъаметтиг, цуьнан цІеналла а, башхалла а ларйарехъ декъах хиларан синхаам; нохчийн матте бовзаран дог дар, шен къамел кхачапе дало гІертар;
- тІекеренан Іалашонашца, хьелашца, хьесапашца богІу меттан гІирсаш харжарехула, нохчийн маттахъ жамІаш дарехула а, шена хетачунна бух балорехула долу хьуьнар кхоллар а, кхиор а;
- хьехархочун/однокласникийн барта аларш хазарехъ тІеэца хьуьнар кхоллар а, кхиор а;
- нийса йеша а, нийса йазйан а, урокан темехула диалогехъ а, коллективан беседехъ дакъалаца, чолхе доцу барта монологан аларш а, йозанан тексташ а хІитто хаар кхоллар а, кхиор а;
- нохчийн меттан системех а, хІоттамах а болу йуьхьанцара кхетамаш (фонетикех, графикех, лексикех, морфемикех, морфологех, синтаксисах);
- функционални говзалла а, хийцалучу дуьненаца кхиаме зІе латто а, кхин дІа долчу кхиаме дешарна кийча хилар а кхоллар а, кхиор а.

Дешаран планехъ «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан меттиг

Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца цхьаьнадогӀуш, «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан областана йукъа а йогӀу, Iамо тӀейожош а йу.

«Ненан (нохчийн) мотт» Iаморна леринчу сахьтийн йукъара терахь – 405 с.
(хIора классехь кIирнах 3с.): 1-чу классехь – 99 с., 2-чу классехь – 102 с., 3-чу классехь – 102 с., 4 классехь – 102 с.

Дешаран учрежденин бакъо йу дешаран предмет Iаморна деллачу сахьтийн барам, дешаран йукъаметтигийн декъашхоша кхуллучу планан декъан сахьтийн чобтах ша алсамбаккха.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

1 класс

Йоза-дешар Iамор

Къамел кхиор

Гайтаме-васте моделин гIоьнца къамелах болу йуьхьанцара кхетам.
Къамел суьртийн а, схемийн а гIоьнца маьIнийн дакъошка (предложенешка) декъар.

Текстах болу йуьхьанцара кхетам. Хозуьйтуш ша йоьшуш а, ладугIуш а текстах кхетар.

ХIума а, цуьнан цIе йоккху дош а.
(Мила?), (хIун?) бохучу хаттаршна жобпаш лун дешнаш. ХIуманийн дараш гойту дешнаш. Дашах а, предложенех а йукъара кхетам.

Iаморан диалогехь дакъалацар. Билгалйаьхначу теманашна а, хьелашна а йуьхьанцара диалог хIоттор.

Сюжетан суьртех а, шайн ловзарех а, занятех а, тергамех а дийцаран кепехь кегий дийцарш хIиттор.

Къамелан гIиллакхаш. Нохчийн меттан гIиллакхе дешнаш (маршалла хаттар–*Йуьйре дика хуьлда! Суьйре дика хуьлда! Де дика хуьлда! Иодика йар – Иодика йойла! благодарность – Дела реза хуьлда! Баркалла! ...*).

Хаттаран предложенин интонаци (йиш).

Нохчийн маттехула йолчу тексташкахь оьрсийн маттара тӀеэцна дешнаш довзар.

Дош а, предложени а

Дешан маьIнин тергам. Гергара а, дуьхьалара а маьIна долу дешнаш. Уьйр лелорехь дешан меттиг а, цуьнан гIуллакх а. Къамелехь хIуманаш, хIуманийн билгалонаш, дараш билгалдечу дешнех нийса пайдаэцар.

Дош а, дешнийн цхьаьнакхетар а.

ХIума (объект) йовзар санна дош тӀеэцар. Дешан маьIнина тӀехь тергам.

Дош а, цо билгалийо хIума а йовзар (къастар).

Дош а, предложени а йовзар. Предложеница болх бар: дешнаш билгалдахар, царан хьалх-тIаьхьалла (рогIалла) хийцар. Предложенин йозанан кеп йалор. Тайп-тайпанчу эшарца (интонацица) предложенеш дIайешар. Интонированин (иэшарца йешаран) хаарш шардар. Текстера предложенийн барам билгалбар.

Диалог.

1-на тIера 10-на тIекхаччалц дагардар.

Фонетика

Къамелан аьзнаш. Дешан аьзнийн хIоттаман а, цуьнан маьIнийн а цхьаалла. Дашехь долчу аьзнийн хьалх-тIаьхьалла а, аьзнийн барам а къастор. Схемина тIе а тевжаш, къамелан аьзнийн характеристика йар. Нохчийн меттан аьзнаш оьрсийн меттан аьзнашца дустар.

«К» элпаца билгалде аьзнаш.

Цхьана йа масех озаца къаьсташ долу дешнаш дуьхь-дуьхьал хIиттор: *лом, лам, кхор, кор, лу, ло*. Дешан аьзнийн анализ, аьзнийн моделащца болх бар: дешан аьзнийн хIоттаман модель йиллар, билгалйинчу моделаца догIу дешнаш далор.

Мукъа, мукъаза аьзнаш а, зевне, къора мукъаза аьзнаш а довзар (къастар).

Нохчийн меттан ша-тайпа аьзнаш: *кх, къ, кI, аь, оь, уь, юь, яь, хь, гI, nI, mI, xI, цI, чI, I*.

Дешдакъа аларан уггаре жима дакъа санна. Дешнаш дешдакъошка декъар. Дашехь дешдакъойн барам. Дешнаш дешдакъошца дешар.

Графика

Аз а, элп а довзар (къастар): элп аз билгалден хьаьрк санна. Нохчийн меттан элпаш. Доккха а, могIанан а элп. Абат (алфавит). Нохчийн алфавитан оьрсийн алфавитах къастар.

Нохчийн графическийн дешдакъойн принцип. Нохчийн меттан шина хьаьркаца билгалдо ша-тайпа мукъа (*аь, уь, оь*) а, мукъаза (*гI, кх, къ, кI, nI, mI, xI, хь, цI, чI*) а элпаш. Элп *I*. Дешнийн аьзнийн-элпийн анализ.

Е, ё, ю, я, й элпийн гIуллакх.

Адамийн фамилешкахь а, цIерашкахь а, дийнатийн а, гIалийн, йартийн, урамийн цIерашкахь а доккха элп *е, ё, я, яь, ю, юь* йаздар.

Нохчийн алфавитехь элпийн хьалх-тIаьхьалла.

Йешар

Дешдакъошца йешар (мукъа аз билгалдечу элпе хъаьжжина). Дешдакъошца шера а, индивидуальни темпаца йогъучу сихаллица дийнна дешнашца а йешар. Сацаран хъаьркашца йогъучу соцунгIашца а, интонација (иэшарца) а йешар. Дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш, предложенеш, йаккхий йоцу тексташ кхеташ йешар. Йаккхий йоцу прозин текстийн а, стихотворенийн а исбаьхьаллин йешар. Хъехархочун хаттаршна тIетевжаш а, шеггара а текст схъайийцар.

Нийсааларан (орфоэпин) йешар (дийнна дешнаш деша дуйлалуш). Нийсайаздаран (орфографин) йешар (проговаривание), дIайоьшуш йазйарехь а, схъайазйарехь а ша шен таллам (самоконтроль) баран гIирс санна.

Йоза

Йоза Iамор а, каллиграфин говзалла кхоллар а. Йоза кхочушдечу хенахь, ларбан оьшу уьнахцIоналлин лехамаш бовзийтар. Куьйган пIелгаш лелоран жигаралла (мелкая моторика) а, паргIат куьг лелор а кхиор.

Тетрадь тIехь кехатан агIонан шортонехь а, классан уьнан шортонехь а ориентаци йан хаар кхиор.

Йозанан даккхий а, могланан а элпаш дIайаздар карадерзор. ЦIена а, къаьсташ долчу а хотIаца йаздар. ДIадоьшуш дешнаш а, предложенеш а йазйар.

Текст нийса схъайазйаран приемаш а, хьалха-тIаьхьалла а.

Элпийн боцу графикаин гIирсийн гIуллакхах кхетар: дешнашна йукъарчу кIайдарган, сехьадаккхаран хъаьркан.

Орфографи а, пунктуаци а

Нийсайаздаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: дешнаш къаьстина йаздар; предложенин йуьххьехь а, долахь цIерашкахь а (адамийн цIерашкахь, дийнатийн, гIалийн, йартийн, урамийн а цIерашкахь) а доккха элп йаздар; адамийн цIерашкахь, фамилешкахь, дайн цIерашкахь а *я, яь, ю, юь, е, ё* элпийн а, долахьчу цIерашкахь а, тIеэцначу дешнашкахь а *я, ю, е, ё* элпийн а нийсайаздар; нохчийн меттан шалхачу мукъазчу элпийн (*хь, кх, цI, къ, пI, ...*) нийсайаздар; *ю, ы, ф, я, и* элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; мукъазчу аьзнийн цхъаьнакхетарш доцчу дешдакъошца долу дешнаш сехьадахар; предложенин чаккхенгахь сацаран хъаьркаш.

Систематически курс

Маттах болу йукъара хаамаш

Мотт адамийн уьйр лелоран коьрта гIирс санна. ТIекеренан Iалашонаш а, хьелаш а.

Фонетика

Къамелан абзнаш. Мукъа, мукъаза абзнаш а, уьш довзар а. Зевне, къора мукъаза абзнаш а, уьш довзар а. Нохчийн меттан ша-тайпа абзнаш.

Дешдакъа. Дашехъ дешдакъойн барам. Дешнаш дешдакъошка декъар (мукъазчу абзнийн цхьабнакхетарш доцу атта дешнаш).

Графика

Аз а, элп а. Абзнаш а, элпаш а довзар. Нохчийн меттан ша-тайпа (шалха) элпаш.

Тпеэцначу дешнашкахъ бен пайда ца оьцу *е, ё, ю, я* элпаш. Адамийн цIерашкахъ, фамилешкахъ, дайн цIерашкахъ а, дийнатийн цIерашкахъ а доккха элп.

Нохчийн абат (алфавит): элпийн цIераш, церан хьалх-тIаьхьалла. Дешнийн къепйоза роIаллехъ нисдархьама, абатах пайдаэцар.

Элпийн боцу графикан гIирсаш: дешнашна йукъара кIайдарг, сехьадаккхаран хьаьрк.

Орфоэпи

Абзнаш а, абзнийн цхьабнакхетарш а алар: шала мукъаза [*кхкх*], [*тт*], [*лл*], *и.д.кх*.

Лексика

Дош меттан дакъа санна (довзийтар).

Дош хIуманан, хIуманан билгалонан, хIуманан даран цIе санна (довзийтар).

Синонимаш а, антонимаш а (йукъара кхетам, терминаш а ца йалош).

Синтаксис

Дешнийн цхьабнакхетар (довзийтар). Предложени меттан дакъа санна (довзийтар).

Предложенехъ дешнийн къепе. Предложени дIайазйаран бакъонаш. МаьIнийн хаттарийн гIоьнца предложенехъ дешнийн уьйр билгалйаккхар. Кепех йохийна предложенеш йухаметтахIиттор. Цхьабнатоьхначу дешнийн кепех предложенеш хIиттор. Предложенин схема. Предложенин схема йешар. Предложени а, цуьнан схема а йустар (соотнесение). Схемехула а, билгалдинчу дешнашкахула а предложенеш хIиттор.

Текст. Текстан билгалонаш. Текстан тема а, цIе а.

Орфографи а, пунктуаци а

Нийсайазйаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: предложенехъ дешнаш къаьстина йаздар; предложенин йуьххьехъ а, долахъ цIерашкахъ а доккха элп йаздар: адамийн цIерашкахъ а, фамилешкахъ а, дийнатийн цIерашкахъ а; адамийн цIерашкахъ,

фамилешкахъ, ден цІерашкахъ, дийнатиин цІерашкахъ *я, яь, ю, юь, е, ё* элпийн нийсайаздар, тІеэцначу дешнашкахъ *я, ю, е, ё* элпийн нийсайаздар; нохчийн меттан мукъазчу элпийн (*хь, хІ, кх, чІ, и.д.кх.*) нийсайаздар; *ц, ь, ы, ф* элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; дешнаш сехьадахар; предложенин чаккхенгахъ сацаран хьаьркаш: тІадам, хаттаран а, айдаран а хьаьркаш.

Текст схьайазйаран алгоритм.

Къамел кхиор

Къамел адамашна йукъахъ тІекере лелоран коьрта кеп санна. Барта а, йозанан а къамел: коьрта башхаллаш (отличия). Дош къамелан дакъа санна. Къамелехъ дешан маьІна (роль). Предложени а, текст а къамелан дакъош санна (довзийтар). Текстан цІе. Шен (собственный) текст хІоттор.

ТІекеренан хьелаш: тІекеренан Іалашо, хьаьнца, мичахъ кхочушхуьлу тІекере. Барта тІекеренан хьелаш (диалогаш ролашца йешар, видоматериалашка хьажар, аудиозаписе ладогІар).

Дешаран а, Іер-дахаран а хьелашкахъ къамелан этикетан норманаш (маршалла хаттар, Іодика йар, бехк цабиллар дехар, баркалла алар, дехар дар).

2 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Мотт адамийн тІекеренан коьрта гІирс а, къоман культурин хилам а санна. Россин а, дуьненан а меттан шортенан тайп-тайпаналлех йуьхьанцара кхетамаш. Мотт бовзаран некъаш: тергам, анализ.

Фонетика, графика, орфоэпи

Аьзнийн маьІна къасторан гІуллакх; аьзнаш а, элпаш а; зевне, къора мукъаза аьзнаш довзар. Озан башхаллин характеристика: мукъа – мукъаза; зевне – къора мукъазнаш. Нохчийн меттан ша-тайпа мукъа фонемаш (*аь – аь̄, оь – оь̄, уь – уь̄*) а, уьш элпашца билгалйар а (*аь, оь, уь, яь, юь*). *Я, яь, ю, юь, е(ё)* элпашца дешнаш. *Э, е* элпашца дешнаш. Деха а, доца а мукъанаш. *Й* элпаца долу дешнаш. Нохчийн меттан ша-тайпа мукъаза фонемаш (*гІ, кІ, къ, кх, пІ, тІ, хІ, хь, цІ, чІ, І*) а, уьш элпашца билгалйар а. *Ш, ь, ы, ф* элпашца долу дешнаш. Шеконца [*овь*], [*ой*], [*эв*] хеза дешнаш нийсайаздар.

Дешнаш дешдакъошка декъар (мукъаза элпийн цхьаьнакхетарш дерш а цхьаьна).

Дошамашца болх беш алфавитах болчу кхетамах пайдаэцар.

Элпийн боцу графикин гІирсах: дешнашна йуккъехъ кІайдарг, сехьадаккхаран хьаьрк, абзац (цІен могІа), сацаран хьаьркаш (Іамийнчун барамехъ).

Лексика

Дош декаран а, маџнин а цхъаалла санна. Дешан лексикин маџна (йукъара кхетам). Текстехула дешан маџна билгалдаккхар ѓа дошаман гџоьнца маџна нисдар.

Цхъанамаџнийн а, дукхамаџнийн а дешнаш (атта дешнаш, тергам).

Къамелехъ синонимех а, антонимех а пайдаэцарна тџехъ тергам.

Дешан хџоттам (морфемика)

Орам дешан ца хилча ца долу дакъа санна. Цхъанаораман (гергара) дешнаш. Цхъанаораман (гергарчу) дешнийн билгалонаш. Дешнашкахъ орам къастор (аттачу меттигашкахъ).

Морфологи

Къамелан дакъош

Цџердош (довзийтар): йукъара маџна, хаттарш («мила?», «хџун?»), къамелехъ пайдаэцар. Йукъара а, долахъ а цџердешнаш (фамилеш, цџераш, дайн цџераш, дийнатийн цџераш, меттигийн цџераш).

Хандош (довзийтар): йукъара маџна, хаттарш («хџун до?», «хџун дина?», «хџун дийр ду?»), къамелехъ пайдаэцар.

Билгалдош (довзийтар): йукъара маџна, хаттарш («муха?», «хъенан?» «стенан?»), къамелехъ пайдаэцар.

Дештџаьхъе. Уггар ѓаьржина дештџаьхъенаш: *тџе, тџера, чу, чуьра, кџел*, и.д.кх.

Синтаксис

Предложенехъ дешнийн къепе; предложенехъ дешнийн уьйр (карладаккхар).

Предложени меттан дакъа санна. Предложени а, дош а. Предложенин дашахъ къастар.

Аларан џалашоне хъаьжжина, предложенийн тайпанаш: дийцаран, хаттаран, тџедожоран предложенеш.

Синхаамийн иэшаре (эмоцин окраске) хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (интонацехула (иэшарехула): айдаран а, айдаран ѓоцу а предложенеш.

Орфографи а, пунктуаци а.

1-чу классехъ џамийна нийсайаздаран бакъонаш карлайахар. Предложенин ѓуьххъехъ а, долахъ цџерашкахъ а доккха элп (цџераш, фамилеш, дийнатийн цџераш); предложенин чаккхенгахъ сацаран хъаьркаш; дош цхъана моџарера вукху моџаре сехъадаккхар (дешан морфемин декъадалар тидаме а ца оьцуш);

Нийсайаздаран син иралла нийсайаздаран гIалат дан тарлун меттигах кхетар санна. Дешан йаздар къасторхъама (нисдархъама), Iаматан тIерачу нийсайаздаран дошамах пайдаэцар.

Нийсайаздаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: долахь цIерашкахь доккха элп: цIераш, фамилеш, дайн цIераш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш; йукъарчу цIерашкахь а, кхечу къамелан дакъошкахь а (нохчийн меттан дешнашкахь) *я, яь, ю, юь, е (ё)* элпийн нийсайаздар, тIеэцначу (йукъарчу) дешнашкахь *я, ю, е (ё)* элпийн нийсайаздар; долахь цIерашкахь: цIерашкахь, фамилешкахь, дайн цIерашкахь, дийнатийн цIерашкахь, меттигийн цIерашкахь (нохчийн меттан дешнашкахь) *я, яь, ю, юь, е (ё)* элпийн нийсайаздар, тIеэцначу дешнашкахь (долахь цIерашкахь) *я, ю, е (ё)* элпийн нийсайаздар; нохчийн меттан мукъазчу элпийн (*къ, кI, кх, гI, и.д.кх.*) нийсайаздар; шеконца [*овв*], [*ой*], [*эв*] хезачу дешнийн нийсайаздар (*-эв, -авв, -ев*); *ц, ь, ы, ф* элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; деха мукъа *и, уь* хезачохь *й* элп йаздар; дештIаьхъенаш цIердешнашца къаьстина йазйар.

Къамел кхиор

Коммуникативни хьесап эвсараллица кхочушдархъама, барта тIекеренан Iалашонашца а, хьелашца а цхъаьнабогIу меттан гIирсаш харжар (деллачу хаттарна жоп далархъама, шена хетарг алархъама). Къамел дан хаар (дIадоло, къамелехь дакъалаца, къамел чекхдаккха, тидам тIеберзо, и. д.кх.). Къамелан диалоган кеп практикехь карайерзор. Дешаран а, Iер-дахаран а тIекеренан хьелашкахь къамелан этикетан норманаш а, орфоэпин (нийсааларан) норманаш а ларйар. Цхъаьна гIуллакхдарехь шимма цхъаьна а, тобанашкахь а болх дIахъуш, бартбан а, йукъарчу сацаме ван а хаар.

Суьртан репродукцихула барта дийцар хIоттор. Ша бинчу тергамашкахула а, хаттаршкахула а барта дийцар хIоттор.

Текст. Текстан билгалонаш: текстера предложенийн маьIнийн цхъаалла; текстера предложенийн хьалх-тIаьхьалла; текстехь кхочушхилла йаьлла оила гайтар. Текстан тема. Коьрта оила. Текстан цIе. Билгалйинчу тексташна цIе харжар. Текстан дакъойн (абзацийн) хьалх-тIаьхьалла. Предложенийн а, абзацийн а рогаIалла талхийна тексташ нисйар.

Текстийн тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойлайар, церан башхаллаш (йуьхьанцара довзийтар).

Декъалдар а, декъалдаран открытка (диллина кехат) а.

Текстах кхетар: текстехь болчу хааман буха тIехь цхъалха жамIаш кепе далоран хаар кхиор. Нийсачу интонација (иэшарца) текстан хозуьйтуш исбаьхьаллин йешар.

Хаттаршна тIе а тевжаш, 25-35 дешан барамехь йолу дийцаран текст ма-йарра схъайийцар.

3 КЛАСС

Нохчийн маттах болу хаамаш

Нохчийн мотт тӀекеренан мотт санна. Мотт бовзаран некъаш: тергам, анализ, лингвистикин эксперимент.

Фонетика, графика, орфоэпи

Нохчийн меттан абзнаш: мукъа/мукъаза, къора/зевне мукъазнаш. Деха а, доца а мукъа абзнаш.

Йеха а, йоца а дифтонгаш *иэ, уо*, уыш йазйар. Нохчийн маттахь *ъ* гӀуллакх. *ь, ь* долчу дешнашкахь (*айъа, тетрадь...*) абзнийн а, элпийн а хӀоттаман базар (соотношение).

Дошамашца, справочникашца, каталогашца болх беш, алфавитах пайдаэцар. Абзнийн а, абзнийн цхъаьнакхетарийн а аларан норманаш; дешнашкахь мукъачу абзнийн дохалла (нохчийн маттахь жигара пайдаоьцучу дешнийн масалшца).

Лексика

Дешан лексикин маъӀна.

Дешан нийса а, тӀедеана а маъӀна (довзийтар).

Дешан хӀоттам (морфемика)

Орам дешан ца хилча ца долу дакъа санна; цхъанаораман (гергара) дешнаш; цхъанаораман (гергарчу) дешнийн билгалонаш; цхъанаораман дешнаш а, синонимаш а довзар; дешнашкахь орам къастор (аттачу дешнашкахь); чаккхе, дешан хийцалуш долу дакъа санна.

Цхъанаораман дешнаш а, цхъана дешан кепаш а. Орам, дешхьалхе, суффикс – дешан маъӀне дакъош. *-р, -хо, -ча* суффиксашца долу дешнаш. Хьастаран-жимдаран суффиксашца дешнаш кхоллар (*цӀа-цӀелиг, кема-кемалг...*).

Морфологи

ЦӀердош: йукъара маъӀна, хаттарш, къамелехь пайдаэцар.

Долахь (фамили, цӀе, ден цӀе, дийнатийн цӀераш, меттигийн цӀераш, говзарийн, газетийн, журналийн цӀераш...) а, йукъара а цӀердешнаш. ЦӀердешнийн терахьашца хийцадалар. Цхъаллин терахьан а, дукхаллин терахьан а бен кеп йоцу цӀердешнаш. ЦӀердешнийн классаш. ЦӀердешнийн классийн гайтамаш. ЦӀердешан дожар. ЦӀердешан дожар билгалдаккхар. ЦӀердешнийн дожаршца а, терахьашца а хийцадалар.

Билгалдош: йукъара маъІна, хаттарш (*муха? хъенан? стенан? муханиг?*), къамелехъ пайдаэцар. Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн классашца а, терахъашца а, дожаршца а хийцадалар.

ЦІерметдош (йукъара кхетам). Йаххыйн цІерметдешнаш а, къамелехъ царах пайдаэцар а. Текстехъ цхъана дешан ца оышу йух-йуха далор дІадаккхархъама, йаххыйн цІерметдешнех пайдаэцар.

Хандош: йукъара маъІна, хаттарш, къамелехъ пайдаэцар. Хандешан билгалза кеп. Хандешан карара, йахана, йогІу хан.

ДештІаьхъе (карладаккхар). ДештІаьхъенаш *mle*, *чу*, церан дешхъалхенех (*mle-*, *чу-*) къастар.

Ца, ма дакъалгаш а, церан маъІна а.

Синтаксис

Предложени. Дешнийн цхъаьнакхетар. МаъІнийн (синтаксисан) хаттарийн гІоьнца предложенехъ дешнашна йукъара уьйр билгалйаккхар.

Предложенин коьрта меженаш: подлежащи, сказуеми. Предложенин коьртаза меженаш (тайпанашка а ца йоькуш). Йаьржина а, йаржаза а предложенеш.

Хуттург йоцчу а, *а* хуттургаца йолчу а предложенин цхъанатайпанчу меженашна тІехъ тергам.

Орфографи а, пунктуаци а

Орфографин син иралла нийсайаздаран гІалат дан тарлун меттигах кхетар санна; ша хІоттийна а, билгалйаьхна а тексташ талларехъ таллам а, ша шена таллам а (карладаккхар а, нийсайаздаран керлачу коьчалехъ пайдаэцар а).

Нийсайаздаран (орфографин) дошамах дешан нийсайаздар къастош (нисдеш) пайдаэцар.

Нийсайаздаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: долахъ цІерашкахъ (фамилеш, цІераш, дайн цІераш, дийнатийн цІераш, меттигийн цІераш, говзарийн, журналийн, газетийн... цІераш) а, йукъарчу цІерашкахъ *я, яь, ю, юь, е* элпийн нийсайаздар (карладаккхар а, тІечІагдар а); йеха а, йоца а *иэ, уо* дифтонгийн нийсайаздар; чаккхенгахъ *-з, -к* элпаш долчу цІердешнашкахъ *а* йа *и* элп йаздар; дешан чаккхенгахъ шала мукъаза элпаш йаздар (*дитт, мотт, балл...*); нохчийн меттан шатайпа мукъаза элпаш нийсайаздар (*ккх, ккь, чкІ...*); дешан чаккхенгахъ *н* элп йаздар; дештІаьхъенаш йаххыйн цІерметдешнашца къаьстина йаздар; дакъалгаш *ца, ма* хандешнашца къаьстина йаздар; *й,*

ъ, ь элпашца долу дешнаш сехьадахар; шала мукъазчу элпашца (лл, тт, сс...) долу дешнаш сехьадахар; шалхачу шала мукъазчу элпашца (ккх, ткъ, чкъ...) долу дешнаш сехьадахар; цӀердешнийн дукхаллин терахьан чаккхе; дештӀаьхъенийн нийсайазьар; ца, ма, дакъалгашца дешхьалхенийн цхьаьна а, къаьстина а йазьар.

Къамел кхиор

Къамелан этикетан норманаш: барта а, йозанан а кхайкхар, дехар дар, бехк цабиллар дехар, баркалла алар, духатохар, и.д.кх. Дешаран а, Ӏер-дахаран а тӀекеренан хьелашкахь къамелан этикетан норманаш а, нийсааларан (орфоэпин) норманаш а ларьар. Диалогехь а, дискуссехь а шена хетарг кепе дало, тӀечӀагӀдан; барт бан а, цхьаьна гӀуллакхдарехь йукъарчу сацамна тӀетан а; шимма цхьаьна, тобанашца болх кхочушбеш, дарашна тӀехь таллам (контроль) бан (барта уьйр йан) гӀо ден къамелан гӀирсаш.

Нохчийн мотт ца хуучу нахаца тӀекере лелоран хьелашкахь къамелан этикетан башхаллаш.

Текстан план. Текстан план хӀоттор, йеллачу планаца текст йазьар. Йаххьийн цӀерметдешнийн, синонимийн, хуттургийн гӀоьнца текстехь предложенийн уьйр. Текстехь коьрта дешнаш.

Текстийн тайпанаш (дийцар, суртхӀоттор, ойлайар) къастор а, билгалйинчу кепан шен тексташ кхоллар а.

Кехатан, дӀакхайкхоран (объявленин) жанр.

Массара цхьаьна йа ша хӀоттийнчу планаца текст схьайийцар.

Талламан, довзийтаран йешар.

4 КЛАСС

Нохчийн маттах болу хаамаш

Нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт санна.

Мотт – халкъан синъобздангаллин коьртачу мехаллех цхьаь санна.

Мотт бовзаран тайп-тайпана некъаш: тергам, анализ, лингвистикин эксперимент, мини-таллам, проект.

Фонетика, графика, орфоэпи

Йеллачу параметрашца дашехь а, дашехь доцуш а аьзнийн характеристика, дустар, классификаци йар. Дешан аьзнийн-элпийн таллам.

Къамел даран (говорение) а, йешаран а процессехь нийса интонаци (изшар). Аьзнийн, аьзнийн цхьаьнакхетарийн аларан норманаш; дешнашкахь, хӀинцалерчу

нохчийн литературни меттан норманашца йогIу, йохалла (Iаматехь Iамочу дешнийн кIеззиг масалшна тIехь).

Лексика

Къамелехь синонимех, антонимех, омонимех пайдаэцарна тIехь тергам.

Къамелехь дешнийн чIагIделлачу цхьаьнакхетарех (фразеологизмех) пайдаэцарна тIехь тергам (довзийтар).

Дешан хIоттам (морфемика)

Хийцалучу дешнийн хIоттам, морфемаш атта къасталучу дешнашкахь орамаш, дешхьалхенаш, суффиксаш, чаккхенаш билгалйахар (Iамийнарг карладаккхар).

Дешан лард. Чолхе дешнаш (довзийтар).

Морфологи

Коьрта а, гIуллакхан а къамелан дакъош (йуьхьанцара довзийтар).

ЦIердош. ЦIердешнийн легар. 1, 2, 3, 4-чу легарийн цIердешнаш. Долахь цIердешнийн легар (цIераш, фамилеш).

Билгалдош. Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн легар.1,2-чу легаран билгалдешнаш. Легалуш доцу билгалдешнаш (хьенан? стенан? хаттаршна жоп лун билгалдешнаш).

Терахьдош. Масаллин а, роIаллин а терахьдешнаш.

ЦIерметдош. Йаххьийн цIерметдешнаш (карладаккхар). Цхьаллин а, дукхаллин а терахьан йаххьийн цIерметдешнийн дожаршца хийцадалар.

Хандош. Хандешан билгалза кеп. Хандешнийн карара, йахана, йогIу хан. Хандешнаш хенашца хийцадалар.

Куцдош (йукъара кхетам). МаьIна, хаттарш, къамелехь пайдаэцар.

ДештIаьхье.

Хуттург. Цхьалхе а, чолхе а предложенешкахь хуттургаш.

Дакъалгаш *ца, ма*, церан маьIна.

Синтаксис

Дош а, дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а, церан тераллех а, башхаллех а кхетар; аларан Iалашоне хьаьжжина, предложенийн тайпанаш (дийцаран, хаттаран, тIедожоран); синхаамийн иэшаре (айдаран а, айдаран йоцу а) хьаьжжина, предложенийн тайпанаш; йаьржина а, йаржаза а (Iамийнарг карладаккхар). Цхьалхечу предложенин синтаксически таллам.

Цхъанатайпанчу меженашца йолу предложенеш: хуттургаш йоцу а, хуттургашца йолу а. Цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахь дагардаран интонаци (иэшар).

Цхъалхе, чолхе предложени (йовзийтар).

Орфографи а, пунктуаци а

Орфографин син иралла нийсайаздаран гIалат дан тарлун меттигах кхетар санна; ша хIоттийна а, схъакховдийна а тексташ талларехь таллам а, ша шена таллам а (карладаккхар а, нийсайаздаран керлачу коьчалехь пайдаэцар а).

Нийсайаздаран (орфографин) дошамах, дешан нийсайаздар къастош (нисдеш), пайдаэцар.

Нийсайаздаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: дешхъалхенийн цхъаьна а, къаьстина а йазйар; хуттургаш йоцуш а, хуттургашца а цхъаьнатоьхначу предложенешкахь сацаран хъаьркаш.

Шина цхъалхечу предложенех лаьттаху чолхечу предложенехь сацаран хъаьркаш (тергам).

Къамел кхиор

Барта а, йозанан а тIекеренан хьелаш (кехат, декъалваран открытка, дIакхайкхор (объявлени), и.д.кх.); диалог; монолог; текстан цIарехь текстан тема йа коьрта ойла гайтар.

Йозанан къамелан нийса хилар, хьал долуш хилар, исбаьхьалла а тидаме а оьцуш, тексташ (йелларш а, шен а) нисйар.

Схъайийцар, дIайазйар (текстан барта а, йозанан кепехь а ма-йарра схъайийцар, текстан барта хоржуш схъайийцар).

Сочинени йозанан белхан тайпа санна.

Талламан, йовзийтаран йешар. Текстехь гучу кепехь балийна хаам лахар. Текстехь болчу хааман буха тIехь цхъалхачу жамIийн кепаш йалор. Текстехь болчу хааман интерпретаци а, жамIдар а.

ЙУЪХЪАНЦАРЧУ ЙУККЪЕРЧУ ДЕШАРАН ТIЕГИАНЕХЬ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ПРОГРАММА КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМИАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМИАШ

Йуьхьанцарчу школехь «Ненан (нохчийн) мотт» предмет Iаморан жамIехь кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдечу хенахь дешархочун кхоллалур ду хIара личностни жамIаш:

гражданско-патриотически кхетош-кхиоран:

- шен Даймахкаца мехалаллин йукъаметтиг кхоллайалар, цу йукъахь республикин истори а, культура а гойту, ненан мотт Iаморехула а;
- шен этнокультурин а, россин а граждански идентичностах кхетар, Нохчийн Республикин пачхьалкхан маттах санна, ненан (нохчийн) меттан маьIналлех кхетар;
- шен мехкан а, даймехкан а дIадаханчун, таханенан, хиндолчун декъахь хилар, цу йукъахь исбаьхьаллин говзаршца болх барехь, хьелаш дийцаре дарехула а;
- шен а, кхечу а халкъашка ларам, цу йукъахь исбаьхьаллин говзаршкара масалийн буха тIехь кхуллуш берг а;
- йукъараллин декъашхочух санна, адамах болу дуьххьарлера кхетам, адаман бакъонех а, жоьпаллех а, ларамах а, адаман сийлаллех а, леларан гIиллакх-оьздангаллин норманех а, адамашна йукъарчу йукъаметтигийн бакъонех а, цу йукъахь исбаьхьаллин говзаршкахь гайтинарш а;

син-оьздангаллин кхетош-кхиоран:

- шен дахарехь а, йешарехь а зеделлачунна тIе а тевжаш, хIора адаман индивидуальность ларар;
- догъэцар а, ларам а, диканиг лаар а гучудаккхар, царна йукъахь шегара хьал а, синхаамаш а бовзийтархьама, нийса меттан гIирсах пайдаэцар а;
- кхечу адамашна куьйган (физически) а, моральни (оьздангаллин) а зен дарна тIехьажийнчу леларан муьлхха а кепаш цайезар (пайдаэца цатарлучу меттан гIирсех йоьзнарш а цхьаьна);

эстетикин кхетош-кхиоран:

- исбаьхьаллин культурица лараме йукъаметтиг а, шовкъ а, искусстван тайпанашна а, шен а, кхечу а халкъийн ламасташна а, кхоллараллина а экамалла;
- исбаьхьаллин гIуллакхдаран тайп-тайпанчу кепашкахь ша гайта гIертар, меттан говзаллехь а цхьаьна; тIекеренан а, ша гайтаран а гIирсах санна, ненан меттан мехалаллех кхетар;

физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, эмоцин хьал а кхолларан:

- меттан дешаран процессехь кхин тIе (тIетоьхна) хаам лохуш, гонахехь (цу йуккъехь хаамийн а) могошаллин а, кхерамзаллин (шена а, кхечу адамашна а) а дахаран кепан бакъонаш ларйар;
- къамелехь ша гайта тарлун некъаш харжарехь а, къамелан этикетан а, тIекеренан бакъонийн а норманаш ларйарехь а гучудолу дегIан а, синIаткъаман а могошаллин тIалам бар;

къинхъегаман кхетош-кхиоран:

- адаман а, йукъараллин а дахарехь къинхъегаман маъIнах кхетар, къинхъегаман жамIаш жобпаллин хьаште хьажор а, лардаран йукъаметтигаш а, къинхъегаман гIуллакхдаран тайп-тайпанчу кепашкахь дакъалацаран говзалаш, исбаьхьаллин говзаршкара масалш дийцаре деш, тайп-тайпанчу корматаллашка кхоллалун шовкъ;

экологин кхетош-кхиоран:

- тексташца болх баран процессехь кхуллу Iалам Iалашдаран йукъаметтиг;
- цунна зен ден дараш цадезар;

Iилманан хаарийн мехаллаш:

- дуьненан Iилманехула долчу суьртах йуьхьанцара кхетамаш (цу йукъахь меттан системех, дийнна дуьненан Iилманехула долчу суьртан цхьана декъах санна, йуьхьанцара кхетамаш);
- довзаран хьашташ, жигаралла, дIадолорна тIера хилар, довзарехь хаа лаар а, шен лаамалла а, цуьнца цхьаьна ненан (нохчийн) мотт Iаморехь бовзаран хьашто а, и бовзарехь жигаралла а, шен лаамалла а.

МЕТАПРЕДМЕТАН ЖАМIАШ

Йуьхьанцарчу школахь «Ненан (нохчийн мотт)» предмет Iаморан жамIехь дешархочун кхоллалур ду хIара дешаран универсальни довзаран дараш.

Коьрта маъIнийн дараш:

- тайп-тайпана меттан дакъош дуста (аьзнаш, дешнаш, предложенеш, тексташ), меттан дакъош дустархьама баххаш билгалдаха (къамелан дакъа хилар,

грамматикин билгало, лексикин маъна, и.д.кх.);

- меттан дакъойн тераллаш къасто;
- къастийнчу билгалонца объекташ (меттан дакъош) цхьаьнатоха;
- меттан дакъойн (аьзнийн, къамелан дакъойн, предложенийн, текстийн) классификаци йархьама ладаме билгало къасто; меттан дакъошна классификаци йан;
- хьехархочо йеллачу тергаман алгоритмаца меттан коьчалехь закономерносташ а, бӀостаналла а каро (схьалаха); меттан дакъошца болх беш, дарийн алгоритмана анализ йан, меттан дакъойн анализ йарехь ша дешаран (Ӏамаран) гӀуллакхаш къасто;
- билгалйинчу алгоритман буха тӀехь дешаран а, практикин а хьесап кхочушдан оьшучу хааман тоаме цахилар гучудаккха, кхин тӀе оьшучу хааман хьашт кепе дало;
- меттан коьчална тӀехь тергамбаран хьелашкахь бахьанийн-тӀаьхьалонийн уьйраш билгалйаха, жамӀаш дан.

Коьрта талламан дараш:

- хьехархочун гӀоьнца Ӏалашо кепе йало, меттан объектан, къамелан хьолан хийцамийн план хӀотто;
- тӀедиллар кхочушдаран масех кеп йуста, уггар йогӀуш йерг харжа (йалийнчу критерийн буха тӀехь);
- схьакховдийнчу планаца чолхе боцу лингвистикин мини-таллам дӀабахьа, схьакховдийнчу планаца проектан тӀедиллар кхочушдан;
- жамӀаш кепе дало а, меттан коьчална тӀехь бинчу тергаман (классификацин, дустаран, талламан) жамӀийн буха тӀехь уьш тешаллашца тӀечӀагӀдан а; билгалйинчу меттан коьчалан анализан процессехь хьехархочун гӀоьнца хаттарийн кепаш йало;
- процессийн а, хиламийн а, церан тӀаьхьалонийн а и санначу йа терачу хьелашкахь хила тарлучу кхиаран прогноз йан.

Хаамца болх бар:

- хаам схьаэцаран хьоста харжа: боьху хаам схьаэцархьама, нисбархьама оьшу дошам;
- билгалдинчу хьостанехь (дошам тӀехь, справочник тӀехь) йеллачу алгоритмаца гучу кепяхь балийна болу хаам схьалаха (каро);
- шенна йа хьехархочо и талла (дошамашна, справочникашна, Ӏаматашна тӀе о

хьожуш) схьакховдийначу некъаца бакъ болу а, бакъ боцу а хаам бовза;

- Интернет машанехъ хаам (дешан йаздарх, аларх, дешан маъІнах, дешан схьадаларх, дешан синонимех) лохуш, баккхийчеран (хьехаран белхахойн, дайн-нанойн, законехъ векалш болчеран) гІоьнца информационни кхерамзаллин бакъонаш ларйан;
- дешаран хьесапе хьаьжжина, анализ йан а, кхолла а текстан, видеон-, графикин, озан хаам;
- табличийн, схемийн кепакъ билгалбинчу лингвистикин хаамах кхета; лингвистикин хаам бовзийтархъама ша схемаш, таблицах кхолла.

Йуьхьанцарчу школахъ «Ненан (нохчийн) мотт» предмет Іаморан жамІехъ дешархочун кхоллалур ду хІара дешаран универсальни **коммуникативни** дараш.

Текере:

- хетарг тІезца а, кепе дало а, бевзачарна йукъахъ Іалашонашца а, тІекеренан хьелашца а цхьаьнайогІу эмоцеш гайта а;
- къамелхочуьнца лараме йукъаметтиг лело, диалог а, дискусси а дІайахьаран бакъонаш ларйан;
- хетарг тайп-тайпана хила тарлуш хиларх кхета;
- оьзда а, аргументаш йалош а шена хетарг дІаала;
- хІоттийнчу хьесапе хьаьжжина, къамелан алар хІотто;
- къамелан хьоле хьаьжжина, барта а, йозанан кепакъ а текстахъ (суртхІоттор, оилайар, дийцар) кхолла;
- тергаман, мини-талламан, проектан тІедахкарийн жамІех а, шимма цхьаьна а, тобанашца а бинчу белхан жамІех а нахана гуш-хезаш дІадийца доцца къамел дар кечдан;
- къамел даран (выступленин) текстана иллюстрацин коьчал (дехкина суьрташ, даьхна суьрташ (фото), плакаташ) харжа.

Йуьхьанцарчу школахъ Іаморан чаккхенгахъ «Нохчийн мотт» предмет Іаморан жамІехъ дешархочун кхуьур ду хІара дешаран универсальни **регулятивни** дараш.

Самоорганизац:

- жамІе кхачархъама, дешаран хьесап кхочушдарехула дарийн план хІотто;
- хьаьржинчу дарийн хьалх-тІаьхьалла (рогІалла) хІотто.

Самоконтроль:

- дешаран гҮллакхдаран кхиаман/аьтто цабаларан бахьанаш къасто;
- къамелан а, нийсайаздаран а гҮалаташ изшорхьама, шен дешаран дараш нисдан;
- меттан дакъойх пайдаэцархьама, къасторхьама, характеристика йархьама хҮоттийнчу дешаран (Іаморан) хьесапца гҮллакхдаран жамІ цхьаьнадало;
- маттехула йолчу коьчалца болх беш дина гҮалат схьалаха, нийсайаздаран(орфографин) а, пунктуацин а гҮалат схьалаха (каро);
- однокласникийн гҮллакхдаран а, шен гҮллакхдаран а жамІаш дуста, йалийнчу критерешца церан нийса (объективно) мах хадо.

Цхьаьна гҮллакхдар:

- хьехархочо йеллачу планированин кепан, йукьан гҮулчийн а, хенийн а дІанисйаран буха тІехь, стандартни (типовой) хьолехь, йоцчачу хенан а, йеххачу хенан а Іалошонаш (йукьара хьесапашкахь дакъалацар тидаме о оьцуш, индивидуальни) кепе йало;
- цхьаьна гҮллакхдаран Іалашо тІеэца, цуьнга кхачаран дараш цхьаьна хІитто: ролаш дІасайекъа, бартбан, цхьаьна бечу белхан процесс а, жамІаш а дийцаре дан;
- куьйгалла дан, тІедиллинарг кхочушдан, аьллагун тІехь хила а кийча хилар гайта;
- белхан шен дакъа жобпалица кхочушдан;
- йукьарчу жамІехь ша лаьцначу декъан мах хадо;
- йеллачу (схьакховдийнчу) кепашна тІе а тевжаш, цхьаьна ден проектан тІедахкарш кхочушдан.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

1-4 классашкахь «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Іаморо аьтто бо:

- адамийн тІекеренан коьртачу гІирсах санна нохчийн маттах кхета, нохчийн мотт нохчийн халкъан синъоьздангаллин коьрта мехалла санна тІеэца;
- халкъан ламасташ а, культура а карайерзорехь а, чІагІйарехь а нохчийн меттан маьІнах кхета;
- ненан мотт бовзаран шовкъ а, и Іамо лаам а гайта;
- Россин Федерацин меттан а, культурин а цхьааллин а, тайп-тайпаналлин а шортенах, Россин халкъийн кхечу меттанашна йукьахь нохчийн меттан меттигах а йуьхьанцара кхетамаш кхолла;
- нохчийн меттан фонетикех, лексикех, грамматикех, орфографех, пунктуацех йуьхьанцара хаамаш кхолла;

- къамелан гІуллакхдарехъ карадерзийнчу хаарех пайдаэца хаар кхолла, къамелехъ Іамийнчу лексикех пайдаэца, карайерзийнчу лексикех а, маттах долчу хаарех а пайда а оьцуш, барта аларш хІитто;
- къамелан этикетехула Іамийнчу кепех пайда а оьцуш, къамелан тІекеренехъ дакъалаца;
- нохчийн маттахъ къамелан гІуллакхдаран массо а тайпанаш (ладогІар, къамел дар, йешар, йоза) вовшахтоха а, кхио а, билгалйинчу темехула даккхий доцу дийцарш хІитто хаар кхолла.

КЛАССАШКАХУЛА ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

1 КЛАСС

Дешархо Іемар ву:

- дош а, предложени а йовза (къасто); предложенешкара дешнаш схъакъасто;
- суьртийн а, схемийн а гІоьнца къамел маьІнин дакъошка (предложенешка) декъа;
- къамелехъ нохчийн меттан гІиллакхе дешнех пайдаэца (маршалла хаттар– Іуьйре дика хуьлда! Суьйре дика хуьлда! Де дика хуьлда! Іодика йар – Іодика йойла! благодарность – Дела реза хуьлда! Баркалла! ...).
- нохчийн алфавитан оьрсийн алфавитаца йолу башхалла къасто;
- мукъа а, мукъаза а аьзнаш довза (къасто);
- зевне а, къора а мукъазнаш довза (къасто);
- «аз» а, «элп» а кхетамаш бовза (къасто);
- цхъана йа масех озаца къаьсташ долу дешнаш дуьхь-дуьхьал хІиттор: *лом, лам, кхор, кор, лу, ло*;
- *ккх, тт, лл, и.д.кх.* шала мукъазнаш деха цхъа аз санна схъаала;
- схемаина тІе а тевжаш, къамелан аьзнашна характеристика йан;
- Іамош долу нохчийн меттан аьзнаш оьрсийн меттан аьзнашца дуста (соотносить);
- дашехъ дешдакъойн барам билгалбаккха (къасто); дешнаш дешдакъошка декъа (атта дешнаш: мукъазчеран цхъаьнакхетарш доцу дешнаш);
- нохчийн абатан (алфавитан) элпийн цІераш нийса йаха; нохчийн абатан (алфавитан) элпийн роґІаллех долчу хаарех, кІеззигчу дешнийн къепйоза нисдеш, пайдаэца;
- талхор доцучу цІена къаьстачу хотІаца даккхий а, моґІанан а элпаш, элпийн, дешнийн цхъаьнатохарш йаздан;
- Іамийнчу нийсайаздаран бакъонех пайдаэца: нохчийн меттан шатайпанчу элпийн (*аь, оь, уь, юь, яь, зІ, кІ, къ, кх, пІ, тІ, хІ, хь, цІ, чІ, І*) йаздар. *и, ь, ы, ф, ё, е* элпашца

долчу дешнийн йаздар;

- е, ё, ю, я, й элпийн гҮллакх (функциш) къастор;
- предложенехь дешнийн къаьстина йаздар; предложенин чаккхенгахь сацаран хьаьркаш: тІадам, хаттаран а, айдаран а хьаьркаш; предложенин йуьххьехь а, долахь цІерашкахь (цІерашкахь, фамилешкахь, дийнатийн цІерашкахь) а доккха элп; дош дешдакъошца (атта меттигаш: кху кепарчу дешдакъойх лаьтта дешнаш «мукъаза + мукъа») сехьадаккхар;
- дешнаш а, предложенеш а, 25 дашал сов барам боцу тексташ а нийса схьайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- нийсайаздар аларца ца къаьсташ долу дешнаш а, 3-5 даших лаьтта предложенеш а, 20 дашал сов барам боцу тексташ а олуш дІайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- элпийн боцу графикин гІирсийн гҮллакхах кхетар: дешнашна йукъарчу кІайдарган, сехьадаккхаран хьаьркан;
- Іамийнчу бакъонашна долу гІалаташ, опискаш каро (схьалаха) а, нисйан а;
- йешначу текстах кхета;
- интонаци (иэшар) а, предложенин чаккхенгара сацаран хьаьркашца йогІу соцунгІаш а ларйеш, йоца тексташ хозуйтуш а, дагахь а йеша (кхета а кхеташ);
- текстехь, маьІна нисдан оьшу дешнаш схьалаха;
- дешнийн кепийн гуламах предложени хІотто;
- кеп йохийна предложенеш меттахІитто;
- предложенин схемаш йеша, предложени а, цуьнан схема а йуста (соотнестиь), схемица а, билгалдинчу дешнашца а предложенеш хІитто;
- сюжетан суьрташкахула а, тергамашкахула а барта 3-5 предложенех лаьтта текст хІотто;
- нохчийн маттехула йолчу тексташкахь оьрсийн маттара тІеэцна дешнаш довза;
- дешаран хьесапаш кхочушдеш, Іамийнчу кхетамех пайдаэца.

2 КЛАСС

Дешархо Іемар ву:

- тІекеренан коьрта гІирс санна, мотт тІеэца;
- тергамах а, анализах а мотт бовзаран некъах санна пайдаэца;
- дашехь дешдакъойн барам билгалбаккха (къасто) (мукъазчеран цхьаьнакхетарш долчу дешнашкахь а цхьаьна); дош дешдакъошка декъа;
- е, ё, ю, я элпийн гҮллакх тидаме а оьцуш, аьзнийн а, элпийн а хІоттаман

цхъаьнабар къасто;

- цхъанаораман дешнаш лаха (каро);
- дашехь орам билгалбаккха (атта меттигаш);
- текстехь дукха маьӀнийн дешнех пайдаэцна меттигаш гучуйаха а, церан маьӀнех кхета а, дешаран дошамашкахула маьӀна нисдан а; синонимех а, антонимех (кхетамийн цӀераш а ца йохуш) пайдаэцна меттигаш гучуйаха;
- долахь а, йукъара а цӀердешнаш боху кхетамаш къасто (определять);
- «мила?», «хӀун?» бохучу хаттаршна жоп лун дешнаш довза;
- «хӀун до?», «хӀун дина?», «хӀун дийр ду?» бохучу хаттаршна жоп лун дешнаш довза;
- «муха?», «хъенан?», «стенан?» бохучу хаттаршна жоп лун дешнаш довза;
- Іаларан Іалашоне, эмоцин иэшаре хъаьжжина, предложенин тайпа къасто;
- Іамийнчу нийсайаздаран бакъонех пайдаэца, царна йукъахь: адамийн цӀерашкахь, дайн цӀерашкахь, фамилешкахь, дийнатийн цӀерашкахь, меттигийн цӀерашкахь доккха элп; дештІаьхенийн цӀердешнашца къаьстина йазйар;
- дешнаш а, предложенеш а, 45 дашал сов барам боцу тексташ а нийса схъайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- Іамийна нийсайаздаран бакъонаш тидаме а оьцуш, дешнаш, предложенеш, 40 дашал сов барам боцу тексташ а олуш дІайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- опискаш, Іамийнчу бакъонашна долу гІалаташ схъалаха а, нисдан а;
- Іаматан дошамех пайдаэца;
- нийсааларан (орфозпин) норманаш, нийса интонаци (эшар) лар а йеш, барта диалоган а, монологан а аларш (билгалйинчу темина, тергамийн бух тІехь 2-4 предложени) хІитто;
- суьртан репродукцихула барта дийцар хІотто;
- йешначун (хезначун) буха тІехь барта а, йозанан кепахь а (1-2 предложени) цхъалхечу жамІийн кеп кхолла;
- хаттаршца царна йукъара маьӀнийн уьйр а къастош, дешнех предложенеш хІитто;
- декъалдарийн билгалдинчу масалийн анализ дІаьаьарехь декъалваран жанран башхаллаш йийцаре йан, текстийн-декъалдарийн хІоттаман анализ йан;
- текстан тема билгалйаккха а, текстана цуьнан тема гойту цІе тилла а;
- уьйр йоцчу предложенех, текстан дакъойх текст хІотто;
- хаттаршна тІе а тевжаш, 30-45 дешнийн барамехь дийцаран текстан ма-йарра схъайийцар дІайаздан;
- шен дешнашца Іамийнчу кхетамийн маьӀнех кхето; Іамийнчу кхетамех пайдаэца.

3 КЛАСС

Дешархо Іемар ву:

- кьоман тІекеренан мотт санна нохчийн меттан маьІнах кхето;
- лингвистикин экспериментах мотт бовзаран некъах санна пайдаэца;
- билгалйинчу параметрашца дашехъ а, дашехъ доцуш а абзнийн характеристика йан, дустар кхочушдан, классификаци йан.
- дешан абзнийн-элпийн анализ йан (транскрипци ца йеш);
- цхъанаораман дешнаш а, цхъана дешан кепаш а къасто; цхъанаораман дешнаш а, синонимаш а къасто;
- билгтал къасталучу морфемашца долчу дешнашкахъ чаккхе, орам, дешхьалхе, суффикс схъалаха (каро);
- синонимех а, антонимех а пайдаэцна меттигаш гучуйаха; тайп-тайпанчу къамелан дакъойн дешнашна синонимаш а, антонимаш а йало;
- нийсачу а, тІедеанчу а маьІнехъ далийна дешнаш (атта дешнаш) довза;
- текстехъ дешан маьІна къасто;
- къамелехъ а, йозанехъ а -р, -хо, -ча суффиксашца долчу дешнех пайдаэца;
- хъастаран-жимдаран суффиксийн гІоьнца дешнаш кхолла (*цІа-цІелиг, кема-кемалг...*);
- цІердешнаш довза; цІердешнийн грамматикин билгалонаш къасто: класс, терахъ, дожар;
- билгалдешнаш довза; билгалдешнийн грамматикин билгалонаш къасто: класс, терахъ, дожар;
- лааме а, лаамаза а билгалдешнаш къасто;
- цхъаллин йа дукхаллин терахъан бен кеп йоцу цІердешнаш къасто (довза);
- хандешнаш довза; «*хІун дан?*» бохучу хаттарна жоп лун хандешнаш къасто; хандешнийн хан билгалйаккха;
- йаххьийн цІерметдешнаш (йуьхьанцарчу кепехъ) довза; йаххьийн цІерметдешнех, текстехъ ца оьшу йух-йуха аларш дІадахархъама, пайдаэца;
- дештІаьхьенаш а, дешхьалхенаш а къасто;
- аларан Іалашоне а, эмоцин иэшаре а хъаьжжина, предложенин тайпа къасто;
- предложенин коьрта а, коьртаза (тайпанашка а ца йоькьбуш) меженаш лаха;
- йаьржина а, йаьржаза а предложенеш йовза;
- дешнаш, предложенеш, 60 дашал сов барам боцу тексташ нийса схъайазйан;

- Іамийна нийсайаздаран бакъонаш тидаме а оьцуш, 55 дашал сов барам боцу тексташ олуш дІайазйан;
- опискаш а, Іамийнчу бакъонашна долу гІалаташ а лаха, нисдан;
- тайп-тайпанчу тайпанийн текстех кхета, текстехь балийна (белла) хаам схъалаха;
- бешначу (хезначу) хааман буха тІехь барта а, йозанехь а (1-2 предложени) цхьалхечу жамІийн кеп кхолла;
- нийсааларан (орфоэпин) норманаш, нийса интонаци (иэшар) лар а йеш, барта диалоган а, монологан а аларш (билгалйинчу темина, тергамийн буха тІехь 3-5 предложенех) хІитто; къамелан этикетан норманех пайда а оьцуш, шайца кхайкхар, дехар, бехк цабиллар, баркалла алар, духатохар долу йаккхий йоцу барта а, йозанан а тексташ (2-4 предложени) кхолла;
- текстехь предложенийн уьйр къасто (**а** хуттурган гІоьнца);
- текстехь коьрта дешнаш къасто;
- текстан тема а, текстан коьрта ойла а билгалйаккха;
- текстан дакъош (абзацаш) билгалдаха а, коьртачу дешнийн йа предложенийн гІоьнца церан маьІнийн чулацам гайта а;
- текстан план хІотто, цунна тІоьхула текст кхолла а, текст нисйан а;
- йеллачу, массара цхьаьна йа ша хІоттийнчу планаца ма-дарра схьадийцар дІайаздан;
- шен дешнашца Іамийнчу кхетамийн маьІнех кхето; Іамийнчу кхетамех пайдаэца;
- дошаман гІоьнца дешан маьІна нисдан;
- мини-таллам дІабахьа, проектан гІуллакхдарехь дакъалаца.

4 КЛАСС

Дешархо Іемар ву:

- Россин Федерацин махкахь меттан а, культурин а тайп-тайпаналлех кхета, мотт халкъан син-оьздангаллин коьртачу мехаллех цхьаь хилар тІезца;
- тІекеренан коьртачу гІирсах санна, меттан маьІнах кхета; Нохчийн республикин пачхьалкхан а, къоман тІекеренан а мотт санна, нохчийн меттан меттигах кхета;
- нийса барта а, йозанан а къамел адаман оьздангаллин йукъара гайтам санна тІезца;
- деллачу дешнашна синонимаш йало; деллачу дешнашна антонимаш йало;
- къамелехь маьІна нисдан оьшу дешнаш гучудаха, контекстехула дешан маьІна къасто;
- атта схьакъасталучу морфемашца долчу дешнийн хІоттамехула таллам бан; дешан

хІоттаман схема хІотто; дешан хІоттам йеллачу схемица цхъаьнабало;

- карайерзийнчу грамматикин билгалонийн комплексца (Іамийнчун барамехъ), дош билгалчу къамелан декъан хилар къасто;
- цІердешнийн грамматикин билгалонаш къасто: легар, класс, терахъ, дожар;
- билгалдешнийн грамматикин билгалонаш къасто: терахъ, дожар, кеп (*лааме, лаамаза*);
- билгалдешнаш дожарца лего;
- терахъдешнаш довза а, царах пайдаэца а, масаллин а, роІаллин а терахъдешнаш къасто;
- хандешан билгалза кеп къасто (схъалаха); хандешан хан къасто;
- йуъхъан цІерметдешан йуъхъанцарчу кепан грамматикин билгалонаш къасто: йуъхъ, терахъ; йаххыйн цІерметдешнех, текстехъ ца оышу йух-йуха аларш дІадахархъама, пайдаэца;
- дош, дешнийн цхъаьнакхетар, предложени къасто (йовза);
- аларан Іалашоне а, эмоцин изшаре а хъаьжжина а, предложенийн классификаци йан;
- йаьржина а, йаьржаза а предложенеш йовза;
- цхъанатайпанчу меженашца йолу предложенеш йовза; цхъанатайпанчу меженашца йолу предложенеш хІитто; цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложенех къамелехъ пайдаэца;
- цхъалхе йаьржина предложенеш а, шина цхъалхечу предложенех лаьтта чолхе предложенеш а дІасакъасто; цхъалхечу предложенина синтаксисан таллам бан;
- Іамийнчу нийсайаздаран бакъонех пайдаэца, царна йукъахъ: долахъ цІерашкахъ доккха элп; йукъарчу цІерашкахъ а, кхечу къамелан дакъошкахъ а (нохчийн меттан дешнашкахъ) *я, яь, ю, юь, е (ё)* элпаш; тІеэцначу (йукъарчу) дешнашкахъ а, кхечу къамелан дакъошкахъ а *я, ю, е (ё)* элпаш; долахъ цІерашкахъ *я, яь, ю, юь, е (ё)*, тІеэцначу (долахъ цІерашкахъ) *я, ю, е (ё)* элпаш; мукъаза элпаш (*къ, кІ, кх, гІ и т.д.*); *-эв, -аьв, -ев* йаздаран бакъонаш; оьрсийн маттера а, оьрсийн маттехула а тІеэцначу дешнашкахъ *и, ь, ы, ф* элпаш йаздар; мукъа аьзнаш [*и*], [*уь*] деха хилар гойтуш, *й* элп йаздар; йеха а, йоца дифтонгаш *иэ, уо*; чаккхенгахъ *-г, -к* элпаш долчу цІердешнашкахъ *а* и *и* элпаш; дешан чаккхенгахъ шала мукъаза элпаш; нохчийн меттан шалха мукъаза элпаш; дешан чаккхенгахъ *и*; цІердешнашца а, йаххыйн цІерметдешнашца а дештІаьхъенийн къаьстина йазйар; *ца, ма* дакъалгийн хандешнашца къаьстина йаздар; *й, ь, ь* долчу дешнийн сехъадаккхар; шала мукъазчу элпашца долчу дешнийн сехъадаккхар; шалхачу мукъазчу элпашца долчу

дешнийн сехьадаккхар; дукхаллин терахьан цӀердешнийн чаккхенаш; дешхьалхенийн цхьаьна а, къаьстина а (*ца, ма, а*) йазйар; *а* хуттурго а, хуттургаш йоцуш а цхьаьнатоьхначу цхьанатайпанара меженашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш; шина цхьалхечу предложенех лаьттачу чолхечу предложенехь сацаран хьаьркаш;

- 80 дашал сов барам боцу тексташ нийса схьайазйан;
- Iамийна нийсайаздаран бакъонаш тидаме а оьцуш, 75 дашал сов барам боцу тексташ олуш дIайазйан;
- опискаш, Iамийнчу бакъонашна орфографин а, пунктуацин а гIалаташ схьалаха а, нисдан а;
- тIекеренан хьолах кхета (муьлхачу Iалашонца, хьаьнца, мичахь хуьлуш йу тIекере); тIекеренан хьолахь нийса (адекватни) меттан гIирсаш харжа;
- нийса интонаци, къамелан зIе хиларан норманаш, орфоэпин норманаш ларйеш, барта диалоган а, монологан а аларш (4-6 предложени) хIитто;
- барта а, йозанан кепахь (йозанан тIекеренан билгалчу хьолана лерина (кехаташ, декъалваран открыткаш, дIакхайкхорш (объявленеш), и.д.кх.) а, йаккхий йоцу тексташ (3-5 предложенех) кхолла;
- текстан тема а, коьрта ойла а къасто; темина йа коьртачу ойланна тIе а тевжаш, текстана ша цIе тилла;
- предложенийн а, текстан дакъойн а къеп нисйан;
- йеллачу тексташна план хIотто;
- текст ма-йарра схьайийцар кхочушдан (барта а, йозанан кепахь а);
- текст хоржуш (йукъ-йукъара) схьайийцар кхочушдан (барта);
- билгалйинчу теманашца сочиненеш йазйан (хьалххе кечам биначул тIаьхьа);
- довзийтаран, талламан йешар, хаам лахар кхочушдан; бешначу (хезначу) хааман буха тIехь барта а, йозанан кепехь а цхьалхечу жамIийн кепаш йало; текстехь йолчу хааман интерпретаци йан а, жамIаш дан а;
- шен дешнашца Iамийнчу кхетамийн маьIна даста; Iамийнчу кхетамех пайдаэца;
- дошаман (кехатан а, электронан а носитель тIехь) гIоьнца, тIаьхьа хьожучу чуваларан хьелашкахь Интернет чохь дешан маьIна нисдан.

НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

1КЛАСС

№ п/п	Программин дахьойн а, темийн а цѳераш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс.
		Разделан сахьташ	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш	
1.1	Абатал хьалхара мур	8	0	0	https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Дерриге:		8	0	0	
2.1.	Деша а, яздан а 1амош болу абатал мур	78	0	0	https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Дерриге:		78	0	0	
3.1.	Деша а, йаздан а 1амош болу абатал т1аьхьара мур	12	1	0	https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Дерриге:		12	1	0	
ПРОГРАММИЦА САХЬТИЙН БАРАМ		99	0	0	

**Нохчийн меттан тематикин планировани
2 класс**

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цIераш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахьташ	Талламан белхаш	Кхоллара ллин белхаш	
	Дакъа 1. Маттах лаьцна йукъара хаамаш				
1.1	Мотт адамийн тIекеренан коьрта гIирс а, къоман культурин хилам а санна.	1	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
1.2	Россин а, дуьненан а меттан шортенан тайп-тайпаналлех йуьхьанцара кхетамаш. Мотт бовзаран некъаш: тергам, анализ.	1	0	0	desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
Декъехула дерриг сахьташ		2	0	0	
	Дакъа 2. Фонетика, графика, орфоэпии				
2.1.	Аьзнийн маъIна къасторан гIуллакх; аьзнаш а, элпаш а; зевне, къора мукъаза аьзнаш довзар	2	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
2.2	Озан башхаллин характеристика: мукъа – мукъаза; зевне – къора мукъазнаш	2	0	0	desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
2.3	Нохчийн меттан ша-тайпа мукъа фонемаш (аь – аь, оь – оь, уь – уьй) а, уьш элпашца билгалйар а (аь, оь, уь, яь, юь). Я, яь, ю, юь, е(ё) элпашца дешнаш.	1	0	0	desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
2.4	Э, е элпашца дешнаш. Деа а, доа а мукъанаш. Й элпаца долу дешнаш.	1	0	0	ps95.ru/dikdosham/

2.5	Нохчийн меттан ша-тайпа мукъаза фонемаш (<i>ɔI, kI, къ, кх, nI, mI, xI, хъ, ɟI, ɟI, I</i>) а, уыш элпашца билгалйар а. <i>III, ь, ы, ф</i> элпашца долу дешнаш.	2	0	0	desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
2.6	Шеконца [<i>овв</i>], [<i>ой</i>], [<i>эв</i>] хеза дешнаш нийсайаздар	1	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
2.7	Дешнаш дешдакъошка декъар (мукъаза элпийн цхъаьнакхетарш дерш а цхъаьна).	2	0	0	ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
2.8	Дошамашца болх беш алфавитах болчу кхетамах пайдаэцар. Элпийн боцу графикин гIирсаш: дешнашна йуккъехъ кIайдарг, сехъадаккхаран хъаьрк, абзац (цIен могIа), сацаран хъаьркаш (Iамийнчун барамехъ).	3	0	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Декъехула дерриг сахъташ		13	0	0	
Дакъа 3. Лексика					
3.1.	Дош декаран а, маьIнин а цхъаалла санна. Дешан лексикин маьIна (йукъара кхетам).	3	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
3.2	Текстехула дешан маьIна билгалдаккхар йа дошаман гIоьнца маьIна нисдар.	3	0	0.5	www.urok95/ru.
3.3	ЦхъанамаьIнийн а, дукхамаьIнийн а дешнаш (атта дешнаш, тергам).	3	0	0	www.desharkho.ru
3.4	Къамелехъ синонимех а, антонимех а пайдаэцарна тIехъ тергам.	3	1	0	ps95.ru/dikdosham/
Декъехула дерриг сахъташ		12	0	0	
Дакъа 4. Дешан хIоттам (морфемика)					
4.1.	Орам дешан ца хилча ца долу дакъа санна	1	0	0	www.desharkho.ru

4.2.	Цхъанаораман (гергарчу) дешнийн билгалонаш	1	0	0	www. urok95/ru.
4.3	Дешнашкахь орам къастор (атгачу меттигашкахь).	1	0	0	www. desharkho.ru
Декъехула дерриг сахъташ		3	0	0	
Дакъа 5. Морфологи					
5.1	Цердош (довзийтар): йукъара маъІна, хаттарш («мила?», «хІун?»), къамелехь пайдаэцар.	2	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
5.2	Йукъара а, долахь а цІердешнаш (фамилеш, цІераш, дайн цІераш, дийнатийн цІераш, меттигийн цІераш).	3	1	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
5.3	Хандош (довзийтар): йукъара маъІна, хаттарш («хІун до?», «хІун дина?», «хІун дийр ду?»), къамелехь пайдаэцар.	3	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
5.4	Билгалдош.	5	1	0	www. desharkho.ru
5.5	ДештІаьхье. Уггар йаьржина дештІаьхьенаш: <i>mІe, mІepa, чу, чуьра, kІel</i> , и.д.кх.	2	0	0	www. urok95/ru.
Дерриг:		10	0	0	
Дакъа 6. Синтаксис					
6.1	Предложени. Предложенехь дешнийн къепе; предложенехь дешнийн уьйр (карладаккхар).	2	0	0	www. desharkho.ru www. urok95/ru.
6.2	Аларан Іалашоне хьаьжжина, предложенийн тайпанаш: дийцаран, хаттаран, тІедожоран предложенеш.	2	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
6.3	Синхаамийн изшаре (эмоцин окраске) хьаьжжина, предложенийн тайпанаш (интонацехула (изшарехула): айдаран а, айдаран йоцу а предложенеш	2	1		www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.

Дерриг:		6	0	0	
Дакъа 7. Орфографи а, пунктуаци а					
7.1	Морфологи лингвистикин дакъа санна Предложенин йуьххьехъ а, долахъ цIерашкахъ а доккха элп (цIераш, фамилеш, дийнатийн цIераш);	2	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
7.2	Предложенин чаккхенгахъ сацаран хьаьркаш; дош цхьана моглIарера вукху моглIаре сехьадаккхар (дешан морфемин декъадалар тидаме а ца оьцуш);	2	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
7.3	Нийсайаздаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: долахъ цIерашкахъ доккха элп: цIераш, фамилеш, дайн цIераш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш; йукъарчу цIерашкахъ а, кхечу къамелан дакъошкахъ а (нохчийн меттан дешнашкахъ) <i>я, яь, ю, юь, е (ё)</i> элпийн нийсайаздар, тIеэцначу (йукъарчу) дешнашкахъ <i>я, ю, е (ё)</i> элпийн нийсайаздар.	6	1	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
7.4	ТIеэцначу дешнашкахъ (долахъ цIерашкахъ) <i>я, ю, е (ё)</i> элпийн нийсайаздар.	2	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/
7.5	Нохчийн меттан мукъазчу элпийн (<i>къ, кI, кх, гI, и.д.кх.</i>) нийсайаздар	4	0	0	www. urok95/ru.
7.6	Шеконца [<i>оьв</i>], [<i>ой</i>], [<i>эв</i>] хезачу дешнийн нийсайаздар (<i>-эв, -аьв, -ев</i>); <i>и, в, ы, ф</i> элпашца долчу дешнийн нийсайаздар;	4	0	0	www. desharkho.ru
7.7	Деха мукъа <i>и, уь</i> хезачохъ <i>й</i> элп йаздар; дештIаьхьенаш цIердешнашца къаьстина йазйар.	4	0	0	www. desharkho.ru
Дерриг:		22	0	0	
Дакъа 8. Къамел кхиор					
8.1	Коммуникативни хьесап эвсараллица кхочушдархьама, барта тIекеренан Iалашонашца а, хьелашца а цхьаьнабогIу меттан гIирсаш харжар (деллачу хаттарна жоп далархьама, шена хетарг алархьама). Къамел дан хаар (дIадоло, къамелехъ дакъалаца, къамел чекхдаккха,	1	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.

	тидам тЕберзо, и.				
8.2	Къамелан диалоган кеп практикехъ карайерзор. Дешаран а, Iер-дахаран а тЕкеренан хъелашкахъ къамелан этикетан норманаш а, орфоэпин (нийсааларан) норманаш а ларйар.	4	1	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
8.3	Суьртан репродукцихула барта дийцар хЮттор. Ша бинчу тергамашкахула а, хаттаршкахула а барта дийцар хЮттор	1	0	1	www.urok95.ru .
8.4	Текст. Текстан билгалонаш: текстера предложенийн маЪИнийн цхъаалла; текстера предложенийн хьалх-тIаьхьалла; текстехъ кхочушхилла йаьлла ойла гайтар.	1	0	0	www.desharkho.ru
8.5	Текстийн тайпанаш: суртхЮттор, дийцар, ойлайар, церан башхаллаш (йуьхьанцара довзийтар).	3	0	0	www.urok95.ru .
8.6	Текстийн тайпанаш: суртхЮттор, дийцар, ойлайар, церан башхаллаш (йуьхьанцара довзийтар). Декъалдар а, декъалдаран открытка (диллина кехат) а.	4	1	0.5	www.desharkho.ru
8.7	Текстах кхетар: текстехъ болчу хааман буха тIехъ цхъалха жамIаш кепе далоран хаар кхиор. Нийсачу интонација (иэшарца) текстан хозуьйтуш исбаьхьаллин йешар. Хаттаршна тIе а тевжаш, 25-35 дешан барамехъ йолу дийцаран текст ма-йарра схъайийцар.	2	0	0	www.urok95.ru .
Дерриг:		20			
Резервни хан		10			
Программин сахътийн йукъара терахъ		102	10	3	

Нохчийн меттан тематикин планировани

3 класс

№п/п	Программин дакъойн а, темийн а цIераш.	Сахътийн барам	Электронни дешаран
------	--	----------------	--------------------

		Декъан сахъта ш	Таллам ан белхаш	Кхолла раллин белхаш	ресурс
Дакъа 1. 1амийнарг карладаккхар.					
1.	Къамел. Текст. Предложени. Доларчу ц1ерашкахъ доккха элп яздар. Цхъанаораман дешнаш.	5	1		https://desharkho.ru/ www.urok95.ru https://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		5	1		
Дакъа 2. Аьзнаш а, элпаш а.					
2.	Аз а,элп а вовшех муха къаьста? Аьзнаш а, элпаш а. Дош. Дешдакъа. Дош сехъадаккхар. Деха а, доца а мукъа аьзнаш. Шалхачу элпашца билгалдеш долу аьзнаш. Къасторан хъаьркаш. Доца шеконан мукъа аьзнаш. Доца шеконан мукъа аьзнаш. Дешан чаккхенгахъ –Н яздар.	13		1	https://desharkho.ru/ www.urok95.ru https://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		13		1	
Дакъа 3. Предложени.					
3.	Дийцаран а, хаттаран а предложенеш. Айдаран предложени. Т1еч1аг1дар.	13	1	1	https://desharkho.ru/

	Подлежащи а, сказуеми а. Предложения, дешнийн цхъанакхетарш а. Текст.				www.urok95.ru https://ps95.ru/nohchiy-n-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		13	1	1	
Дакъа 4. Дешан х1оттам.					
4.	Орам. Орамехъ шалха мукъаза элпаш яздар. Чаккхе. Дешан чаккхенга шала мукъаза элпаш яздар. Дешхъалхе. Дешхъалхе а, дешт1аьхье а. Суффикс.	16	1	1	https://desharkho.ru/ www.urok95.ru https://ps95.ru/nohchiy-n-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		16	1	1	
Дакъа 5. Къамелан дакъош.					
5.	Къамелан дакъош. Ц1ердешнийн терахъаш.	3		1	https://desharkho.ru/ www.urok95.ru
Дерриг:		3		1	
Дакъа 6. Ц1ердош.					
6.	Ц1ердош. Доккхачу элпаца йазден ц1ердешнаш. Ц1ердешнийн терахъашца хийцадалар. Ц1ердешнийн классаш. Ц1ердешнийн дожаршца хийцадалар.	11			https://desharkho.ru/ www.urok95.ru

	(легар). Т1еч1аг1дар.				https://ps95.ru/nohchiy-n-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		11			
Дакъа 7. Билгалдош.					
7.	Билгалдош. Дуъхъал маъ1на долу билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш. Билгалдош т1еч1аг1дар.	7	1		https://desharkho.ru/www.urok95/ru https://ps95.ru/nohchiy-n-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		7	1		
Дакъа 8. Хандош.					
8.	Хандош. Хандешнийн хенашца хийцадалар. Хандешан билгалза кеп. Хандешнашца ЦА, МА нийсаяздар.	10			https://desharkho.ru/www.urok95/ru https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		10			
Дакъа 9. Шарахъ 1амийнарг карладаккхар.					
9.	Текст. Дешан х1оттам. Къамелан дакъош. Аъзнаш а,	14	2		https://desharkho.ru/

	элпаш а. Ціердешнийн дожарш.				www.urok95.ru https://ps95.ru/nohchiy-n-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		14	2		
10.	Сочинени	1			
	Изложени	3			
	Талламан белхаш	5			
	Тіера схьайазйар.	1			
Дерриг		10			
Программин сахьтийн барам		102			

НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНІ

4 КЛАСС

№	Программин дакъойн а, темийн а цІераш	Сахьтийн барам	Терахь	Электронни дешаран ресурс.
---	---------------------------------------	----------------	--------	----------------------------

п/п		Разделан сахъгаш	Талламан белхаш	Кхолларалин белхаш		
1.1	1амийнарг карладаккхар	25	2	1		https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		25	2	1		
2.1.	Ц1ердош	17	1	1		https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		17	1	1		
3.1.	Билгалдош	10	0	0		https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		10	0	0		
4.1.	Хандош	9	1	0		https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		9	1	0		
5.1	Терахьдош	3	0			https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		3	0	0		
6.1	Ц1ерметдош	5	0	1		https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/

						ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		5	0	1		
7.1	Чолхе предложенеш	2	0	0		https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		2	0	0		
8.1	Тидерзар	2	0	0		https://desharkho.ru/ https://urok95.ru/ ps95.ru/dikdosham/
Разделан жам1:		2		0		
9.1	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.	21	1	0		
Разделан жам1:		21	1	0		
10.1	Сочинени	1		1		
10.2	Изложени	2		2		
10.3	Талламан белхаш	5	5			
Разделан жам1:		8	5	3		
Программин сахътийн барам		102				

